

Gara sanawa girizilen: «Respublikaçy»

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Gara sanawa girizilen: "Respublikaçy" GARA SANAWA GIRIZILEN:
«RESPUBLIKAÇY»



Osmanly içeri işler edaralarynyň gara sanawynda Mustapa Kemalyň adynyň yzyna «respublikaçy» sözi tirkelipdi...

«Bandyрма» parohodynyň önünde köşgüň kararyny iň köp kösänem şu «gara sanaw» boldy. Sadrazam (baş wezir) Damat Ferit paşa zol «gara sanawy» görkezip, Mustapa Kemalyň Samsuna gelmegine garşy çykdy.

«Gara sanaw» hakykaty ýazýardy:

«Mustapa Kemal we onuň döwürdeşleri Osmanlynyň çöküşine garşy alaç gözleýän we bu maksat bilen dynman okaýan, gözleýän, jedelleşýän nesildi.

Atatürks ömri boýunça düýpli täsir eden akyldarlardan biri, respublika we respublikaçy diýlende ýada birinji düşýänlerden Žan Žak Russo boldy.

Raýatlyk, azatlyk, halkyň hökmürowanlygy ýaly syýasy düşüňjeleri şondan öwrendi.

Atatürküň respublikany ideal sistema hökmünde görmeginiň yzlaryny «Bandyрма» parohodyndan düşenden soň eden

çykyşlaryndanam görüp bolýar.

Amasýa jarnamasyny ýada salyň:

«Milletiň garaşsyzlygyny ýene milletiniň öz azmy we kararlylygy gazanyp biler».

Erzurum kongresini ýada salyň:

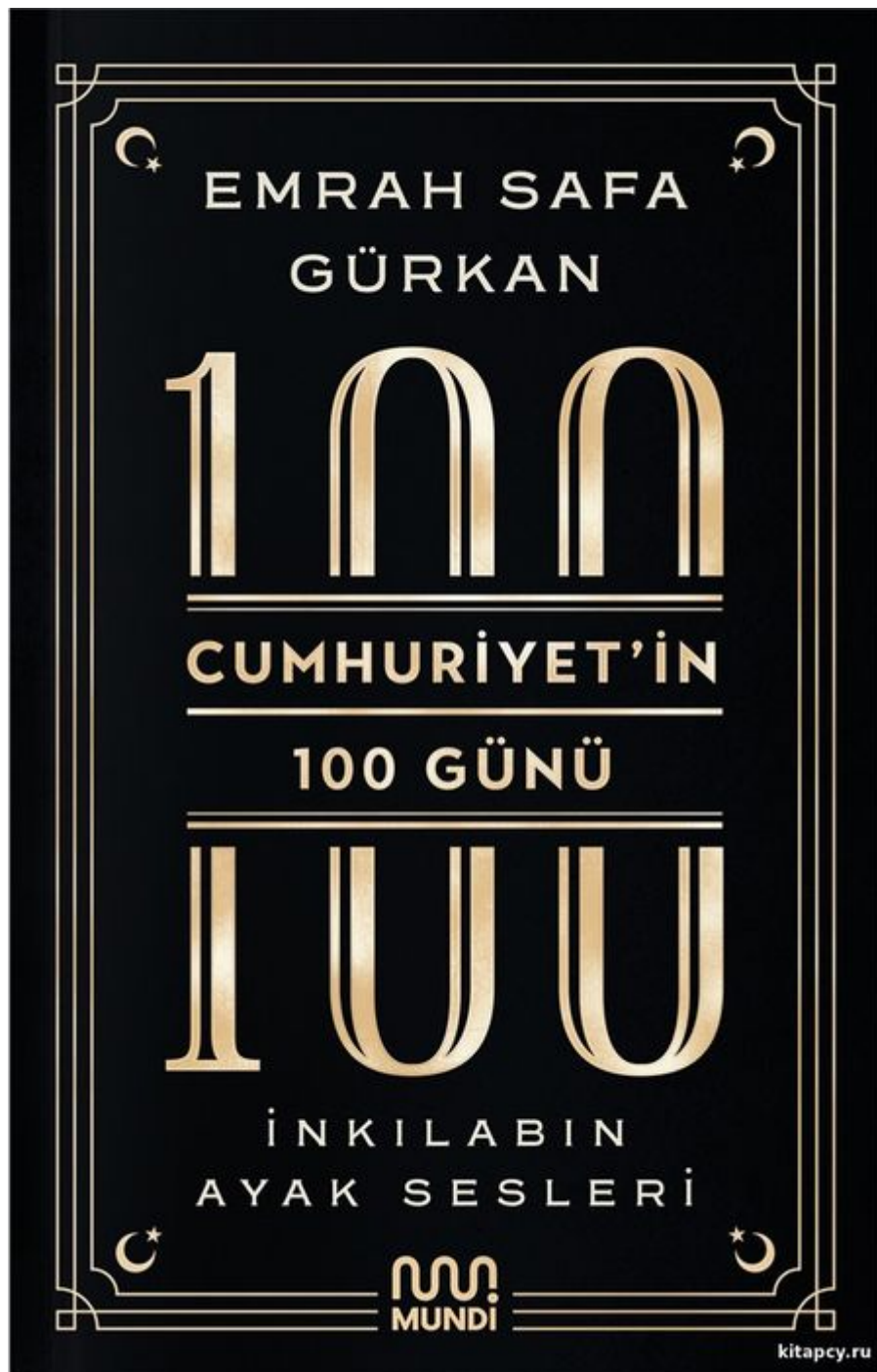
«Ýoldaşlar, ýeke-täk etmeli iş – halkyň häkimiýetine goldanýan türk döwletini gurmakdyr».

Heniz onuň dilinde «respublika» sözi ýokdy. Diňe 1919-njy ýylyň 7-nji iýulyndan 8-nji iýulyna geçilen gijesi Erzurumda kömekçisi Süreýýa Ýigit bilen eden gürrüňinde kömekçisine ilki şert goýdy:

«Depderiň şu sahypasy hiç kime görkezilmeli däl. Soňuna çenli ýaşyryn saklanmaly. Bir men, bir Süreýýa, birem sen bilmeli, şertim şudur».

Ol söz berenden soň «ýaz, bakaly» diýdi:

– Ýeňişden soň şekli-hökümet respublika bolar.



* * *

Kongresler we yzyndan 1920-nji ýylyň 24-nji aprelinde mejlisiň açylmagy respublikan režim üçin atylan möhüm ädim boldy:

«Hakimiýet bilâ kayd-u şart milletindir». Ýagny, häkimiýet soragsyz-sowalsyz milletiňkidir.

«- Jenaplar, bizi millet şu ýere ýollady. Emma ömrümüziziň soňuna çenli biz bärde we bu milletiň eradasyna we häkimiýetine atamyzdan miras galan mal ýaly wekilçilik etmek üçin gelmedik. Hiç kim sizi jemlemek we dargatmak güýjüne eýe däldir. Millet bilmelidir ki, bir günde wekillerini jemläbem,

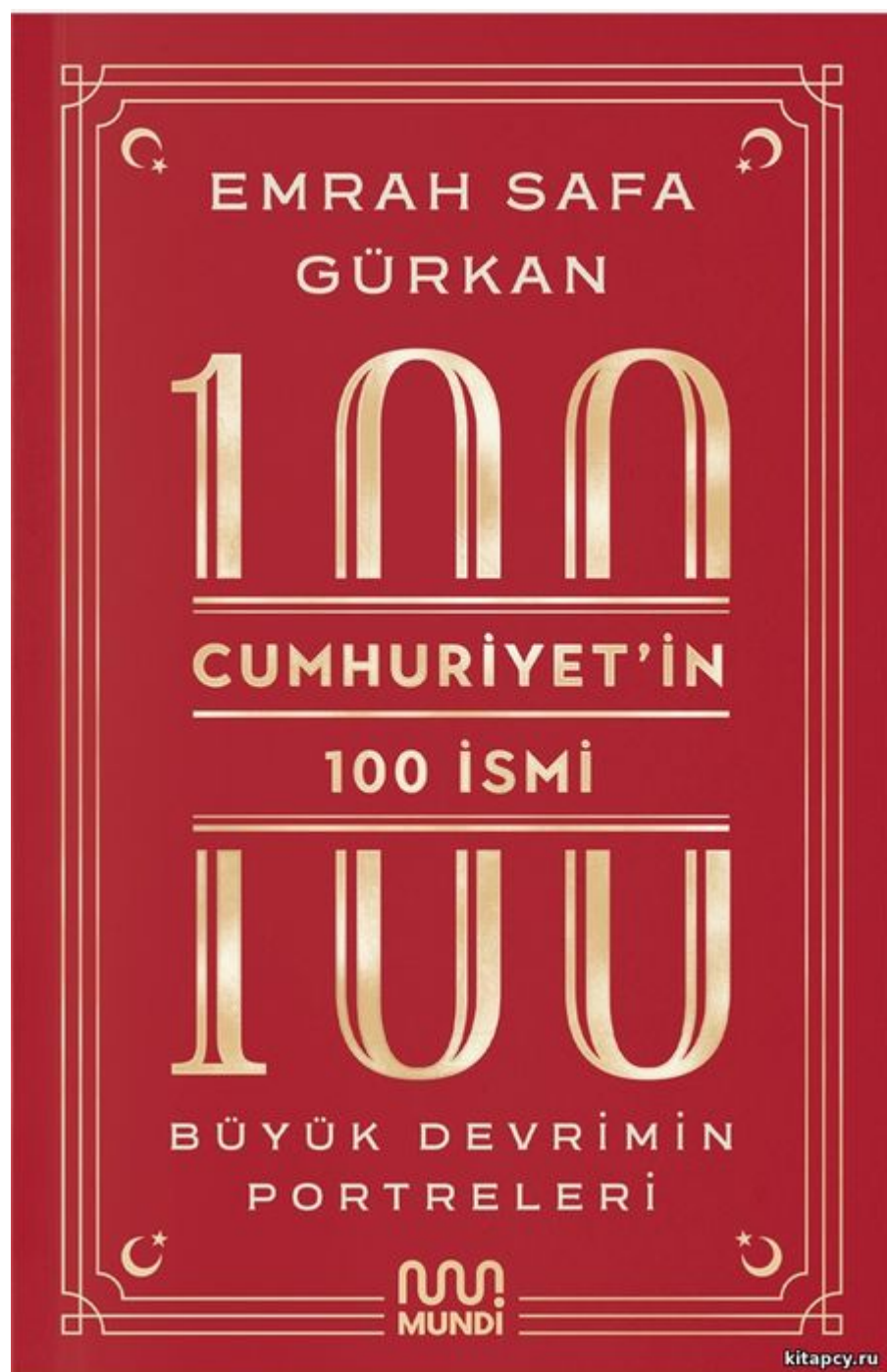
ýollabam biler. Bärini hiç kimiň hasaba we şerte baglamaga hak-hukugy ýokdur we bolmaly-da däldir».

Gidilmeli ýol bellidi: Patyşanyň, halyfyň bolmadyk respublika režimi...

Lozanda gyzgalaňly gepleşikler gidip durka, 1923-nji ýylyň tomsunda Atatürk hukuk boýunça geňeşçisi Seýit beýe gizlin görkezme berdi:

«Respublikanyň ygylan edilmegi boýunça kanunnamany taýýarlap bilersiňizmi?»

Atatürk indi Lozandan soňky täze režimi ygylan etmek isleýärdi...



* * *

Respublikanyň yglan edilmeginden bir öň Atatürk jemgyýetçiligi taýýarlamak üçin «respublika» diýmezden respublikanyň prinsiplerini habar beriş serişdelerine düşündirmäge başlady. Rauf Orbaý, Kazym Karabekir, Ali Fuat Jebesoý ýaly käbir egindeēleri we Stambukdaky käbir habar beriş serişdeleri şobada ynjalyksyzlanmalaryny dillennmäge başlady.

Rewolýusioner öňbaşçy Atatürk yza ädim ätmedi, öz arzasy bilen işden gitmelere üns bermedi, hökümdarlyk režimini soňlandyryp, häkimiýetiň jylawyny millete berdi...

Munuň özi ideologik çaknyşykdy. Täze režim yglan edilmeginiň sebäpleriniň biri-de, Azat-edijilik urşy ýyllarynsa möhüm meselelerde aňsatlyk bilen hyzmatdaşlyk eden mejlisiň indi hiç bir babatda karar kabul edip bilmez ýaly ýagdaýa gelmegidi. Konserwatiwler “istemezük” sözünden başga söz diýenokdylar. Rewolýusionerler bilen konserwatiwleriň ýoly belli-külly kesişdi. Parahatçylyk döwründe ýurduň bular ýaly dowam etmegi mümkin dälidi.

Şuny-da goşayyn:

Mustapa Reşit paşa bilen başlan, Mithat paşa bilen dowam eden tanzimatçy günbatarlylaşma bilen Atatürküň garaşsyzlykçy döwrebaplaşma prinsipiniň arasyndaky tapawudam doly şundan ybaratdy... Stambul Şişlidäki jaýda azat-edijilik urşuny meýilleşdiren egindeşleriniň arasynda soň-soňlar pikir-prinsip bölünişiginiň bilmagynyň sebäbi-de şudy: Rewolýusionerler we konserwatiw reformistler...

Bu bölünişigiň detallaryny-da ertire goýalyň...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 25.10.2023 ý. Taryhy makalalar